

ANADOLU'DA ÖKSÜZ YAVRU HAYVAN BESLEME VE “EKTİ~EHDİ” SÖZCÜĞÜ¹

Paşa YAVUZARSLAN*

Özet

Bilimsel ve teknolojik ilerleme sonucu ortaya çıkan toplumsal değişim, gelişim ve kentleşmeye bağlı olarak köylerden kentlere göç edilmesi, köy hayatıyla ilgili söz varlığının (tarım, hayvancılık vb. alanlara ait sözcükler) yok olmasına ve Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını oluşturan birçok sözcüğün kullanım sıklığının düşmesine neden olmuştur. Bu durumun önüne geçebilmek ve kaybolmaya yüz yutmuş sözcüklerin kullanımının yaygınlaştırılabilmesi amacıyla belli bir sistem çerçevesinde çeşitli dönemlerde birtakım derlemeler yapılmıştır. Ancak bütün bu çalışmalara rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan sözcüklerin tamamen derlendiği sonucuna varılamaz.

*Bu yazıda Anadolu'daki hayvancılığın söz varlığında yer alan ve ağızlarda da hâlâ yaşamaya devam eden sözlükbirim **ekti** ~ **ehdi**'nin “anası ölüp de başka bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu” kökeni, tarihsel süreç içerisinde kazandığı metaforik anlamlar, tarihi metinlerdeki görünümleri üzerinde durulmuş ve çeşitli dönem metinlerinde yer alan biçimleri incelenmiştir. Bunun yanında söz konusu sözcüğün türevlerine değinilip, hangi metinde ne sıklıkta geçtiği belirtilmiş ve imlası tarihî metinlere göre yeniden kurulmuştur. Aynı zamanda etimolojik çalışmalarda dikkatle üzerinde durulması gereken eşyazımlılık ve eşadlılık sorunu da ele alınmıştır.*

---

¹ Bu makale IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayında (27-29 Ekim 2011) sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.

e-posta: yavuzarslan@ankara.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi ağızları, söz varlığı, hayvancılık, ekti ~ ehdi, etimoloji, eşyazımlılık, eşadlılık

FEEDING MOTHERLESS YOUNG ANIMALS IN ANATOLIAN AND THE WORD “EKTİ-EHDİ”

Abstract

Social changings which emerged as a result of scientific and technological progress and immigration from rural areas to urban areas due to development and urbanization caused disappearance of vocabulary related to village and town life (words which belong to agriculture, stockbreeding etc.) decrease of frequency of occurrence of many words which emerges the vocabulary of local dialects of Turkish language of Turkey. At various times, within the framework of a particular system, to prevent this situation and popularise the usage of words which are at the point of disappearance, some endeavours and struggle were made. However, despite all these studies it can not be concluded that all the words living in Turkish dialects have been compiled.

In this study, the etymon, metaphorical meanings in the historical process, aspects in historical texts of lexem ekti ~ ehdi “anası ölüp de başka bir koyuna alıştıran ya da elde beslenen kuzu” “to habituate or feed by hand the sheep whose mother is dead” which is in the vocabulary of stockbreeding, reflects the Anatolian culture and which still continue to live in dialects, were emphasised. Examples which belong to various periods were presented. In addition, the derivatives of the word were mentioned and it was indicated that in which text and how often this word appeared. According to historical texts, orthography of this word was formed again. At the same time, the issue of homography and homonymy which needed to be focused in etymological studies was discussed.

Keywords: Turkish dialects, vocabulary, stockbreeding, ‘etymology of ekti ~ ehdi’, homography, homonymy.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan pek çok sözcük, bugün sosyal değişme ve kentleşme yüzünden yeni nesillerin söz varlığında kullanımını yitirmektedir. Günümüzde insanların yaşayış biçiminin değişmesi, köylerden kentlere çoğalan göç, köy hayatıyla ilgili söz varlığının da yok olmasına sebep olmaktadır. Tarihte, Türklerle birlikte anılan at, bugünün Türkiye’inde günlük hayatımızdaki yerini kaybedip, yerini motorlu taşıtlara bırakınca, onunla ilgili zengin söz varlığı ya tarihi kaynaklarda kalmıştır ya da ağızlarda onu yaşatanlarla birlikte ölüp gitmiştir. Bunun gibi tarım,

hayvancılık ve çeşitli meslek alanlarında da pek çok sözcük ağızlarımızda varlığını yitirmeye başlamıştır. Bu alanlardaki söz varlığını tespit etmek için, bir an önce Türkiye Türkçesi ağızlarının çeşitli alanlara göre tematik sözlüklerinin hazırlanması gerekmektedir.

Türkiye Türkçesinin söz varlığı üzerine yapılan ilk çalışmalar XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar gitmektedir. İlk yabancı Türkologlar tarafından Anadolu'da ve Balkan yarımadasında yaşayan Türklerden söz varlığı derlemeleri yapılmıştır. Macar Türkolog I. Kunos, T. Kowalski, Maksimovic, M. Räsänen, Németh ve öğrencileri Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşayan Türklerin ağız özelliklerini ve söz varlığını derlemek için önemli çalışmalar yapmışlardır. Anadolu ağızlarının söz varlığını derleme çalışmaları, ulu önderin Dil Devrimi'ni yapmasıyla ve dili sadeleştirme çalışmalarıyla düzenli olarak başlamıştır.

Türkiye'de halk ağızlarından söz derleme işini başlatan kişinin Besim Atalay olduğu söylenebilir. 1920'li yıllarda, o zamanki Maarif Vekilliğinin Hars (Kültür) Müdürlüğünü yapan Besim Atalay'ın girişimiyle sınırlı sayıda kelime derlenmiştir. Daha sonra harf devrimi dolayısıyla kurulmuş olan Dil Encümeni de derleme işinin önemini göz önünde tutarak, bu konuda çalışma ve derlemeler yapılması için Prof. Dr. Ragıp Hulusi Özdem'i görevlendirmiştir. Maarif Vekilliğinin 1920'li, Dil Encümeninin de 1929'da, 1930'lu yıllarda derletmiş olduğu malzemenin bir kısmı Hamit Zübeyir (Koşay) ve İshak Refet (İşitman) tarafından ele alınıp işlenerek, bir sözlük düzenine sokulmuş ve *Anadilden Derlemeler* adıyla yayımlanmıştır (Korkmaz 2000: 7-8).

Dönemin Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip (19 Eylül 1932- 13 Ağustos 1933), Hamit Zübeyir ve İshak Refet'in Anadolu'dan derleyip oluşturdukları *Anadilden Derlemeler* (1932) adlı esere yazdığı sunuş yazısında dilcilerin iki görevinden bahsetmektedir:

“Bunlardan biri: *ana dil* olmak vasfını tespit için türk dilinin tarihini araştırarak kendisinden doğan dillerle bünyede ve şekilde münasebetlerini mütalaa etmek, diğeri, türk dilinin varlığından son yedi, sekiz asır zarfında kaybolanları bulup meydana koyarak eski zenginliğini ve saflığını iade etmek.” (s.VIII).

“Bu iki grup mesainin en başında yazı ve kütüphane dilimizde bulunmadığı halde bugün halk arasında, halk konuşma dilinde yaşayan lûgat ve hatta sarf ve nahiv malzemesini aramak ve toplamak gelir.” (s. VIII).

Bu çalışmayı, H. Hüsnü'nün Kayseri Halkevi Kitapları serisinden çıkardığı *Kayseri Sözlüğü* (1934) adlı kitap takip etmiştir.

Daha sonra Türk Dil Kurumunun Derleme ve Tarama Kolu, Anadolu ağızlarından derlemeler yapar, bu derlemeler *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (I -VI, 1939-1957) olarak yayımlanır. *Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* yeni derlemelerle genişletilerek 1963-1981 yılları arasında 12 ciltlik *Derleme Sözlüğü* hazırlanır. 1952 yılında Hamit Koşay ve Orhan Aydın, *Anadilden Derlemeler II* adlı eseri TDK'den yayımlarlar. Bugün elimizde Türkiye sınırları içindeki il, ilçe ve köylerin ağızlarına dair sözlükler de bulunmaktadır (*Gaziantep Ağzı III, Sözlük ve Kullanılmayan Kelimeler* (1946), *Ankara İli Ağzı Sözlüğü, Tonya Sözlüğü* (2001), *Aydın Ağzı ve Sözlüğü* (2005), *Denizli İli Ağzı Sözlüğü* (2007), *Mersin Ağzı Sözlüğü* (2004), *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük, 2 cilt* (2005) vb.). Bütün bu çalışmalara rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan sözcüklerin tamamen derlendiği söylenemez. Anadolu ağızları üzerine yapılacak tematik derlemeler ve yeni çalışmalar, *Derleme Sözlüğü*'nde ve dar bölge ağız sözlüklerinde bulunmayan pek çok yeni sözcüğün tespitini sağlayacaktır.

Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı üzerine yapılan çalışmalardan kısaca söz ettikten sonra, Anadolu'da hayvancılıkta önemli bir sözvarlığı birimi olan *ekti~ ehdi* 'anası ölüp de başka bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu' sözcüğünün kökeni, mecazi anlamları ve tarihi metinlerdeki biçimi üzerinde durulacaktır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve çeşitli metaforik anlamlar kazanan *ekdi~ekti~ehdi~ehdi~ekte~yehdi~yehdi~yekti~ikti~ikte* "anası ölüp de başka bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu" anlamındaki kelime, ilkin Kâşgarlı Mahmûd'un *Dîvānu Luġāti't-Turk* adlı eserinde *igtü* (Dankoff 1982: 141~ *iktü* I Atalay 1985: 114-10) 'elde beslenen hayvan' biçiminde geçmektedir.

igtü~iktü sözcüğünü daha iyi anlamak için etymonu olan *igid-* fiilinin tarihî kaynaklardaki kullanımına bakmak gerekir. *igid-/igit-* (Tekin 1988: 138) fiili ilkin Orhun yazıtlarında 'beslemek, doyurmak' anlamında çekimlenmiş olarak yaklaşık 15 kez geçmektedir. Hatice Şirin User'in hazırlamış olduğu *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi* (2009) adlı esere göre *igid-/igit-* fiili, bu dönem yazıtlarında '1. Beslemek, doyurmak. 2. (yılık sözüyle) Hayvan beslemek 3. (kagan) Bodunu korumak, himaye etmek, kalkındırmak 4. (teñri ve yer) Himaye etmek' (s. 524) anlamlarında 20'den fazla geçmektedir.

Türük: bod(u)n(u)g: yiçe : itdi <yiçe> ig(i)t(t)i : Çıg(a)ñ(t)g [b(a)y kultı : (a)z(t)g ük(ü)ş kultı]

(Tekin 1988: 12 D16; Türk halkını yeniden düzenledi (ve yeniden) doyurdu. Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı. Tekin 1988: 13 D16).

igid-(egid)/-igid (egit-) fiili Uygur dönemi metinlerinde de aynı anlamlarda geçmektedir:

“... *qan ögüz aqıtar`âtin qanın satar anın öz egidür.*” (Hamilton 1998: III s.12)

“...*bir ayur qoy yılqı egidsär yılıña aş (s?)ıılır bay bolur*” (Hamilton 1998: XIII. s.17)

igid- fiili ve onun edilgen türevi **egdil-** Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Kutadgu Bilig*'de ‘terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek, beslemek’ anlamlarında 26 kez geçmektedir.

1257 *ayur ay idim sen törüttüñg tözüg*

yimi birle igdür sen sansız özüg (Arat I: 143)

(Ey rabbim, sen her şeyi yarattın; sayısız mahlûkların rızkını ihsan edersin.) (Arat II: 1000)

Türkçe ilk Kur'an tercümesi olarak bilinen Ryland Nüshası'nda **igit-** fiili, **-gen** sıfat-fiil ekini alarak Arapça *rabb* ve Farsça *perverdigār* kelimelerinin karşılığı olarak geçmektedir.

igit- ‘beslemek, rızık vermek’ **igitgen:** Rab.

(*Ar.* Rabb, *Far.* Perverdigār) *Barğıl sen, séni igitgen, tokušunğlar ikegü, biz munda oldruğlılar-miz 27/36b1=5: 24* (Ata 2004: 403; **egit-** ‘to take care’ **egitgän** ‘caretaker, lord’ (*Ar.* Rabb, *P.* parvardgār) (Eckmann 1976: 70).

R. Dankoff (1985) *Dīvānu Luğāti't-Turk* yayınının III. cildinde **igid-** fiilinin türevlerini şu şekilde vermektedir:

igid- : **igit-** 114 “rear, raise” [rabbā]; **igdük** 65 a dairy food; **igdil-** 129 [rubbā]; **igtü** 70 “stall-fed (animal)” [‘alüfa]; **igtülä-** 159 [‘alafa (Dankoff 1985: 32).

igid/-igid- fiili Harezmi dönemi eserlerinin söz varlığında da yer almaktadır; Rabgūzī'nin *Kışaşu'l-Enbiyā* adlı eserinin İngilizce ve Türkçe yayınında iki kez geçmektedir.

“*Yarlıg keldi: Ey Mūsī Benī İsrā'ılğa ayğıl sizlerni kudret (2) birle yaratdım, ni'met birle igitdim* 125r/1-2 (Ata 1997- I: 175); (Boeschoten vd. 1995: 292).

“*Mevlī ta ‘ālā Fir ‘avnı helāk kılrda Cebre ‘ıl (2) uçmaḥ burakın minip Fir ‘avn ileyinde barur erdi Sāmīrī Cebre ‘ılını tanıdı anıḡ için kim (3) Sāmīrīni Cebre ‘ıl kanatı üze igitmiş erdi 126r&2-3 (Ata 1997-I: 176). (Boeschoten 1995: 295)*

igid- fiili Kutb’un *Hüsrev ü Şirin* adlı Harezmi dönemi eserinde bir kere geçmektedir:

18 *qamuynı hükmi birlä häm igitkän* (Zajaczkowski 1961: 57; Fazılov 1966:406).

igid-/igit- fiilinin etymonuna gelince, Clauson (1972) fiili kök olarak kabul etmektedir, Hamilton ise (1998) ← **yeg** “en iyi” + isimden fiil eki -^o**d-** (AG, s. 60) “en iyi kılmak” anlamındaki **yegüd-**’in varyantı? Ya da “yemek” anlamındaki **ye-** fiilinden (***yeg-** gibi pekiştirilmiş bir varyanttan) ettirgenlik eki -^o**t-** ile yapılmış bir biçim? (Hamilton 1998: 143) olarak kurmaktadır.

M. Räsänen (1969) *mo.* (KWb. 205-6) **jek** ‘gross’ –*tung. seke* ‘Gold’; *kor.* (SKE 62) **hjek**, **šek** ‘magnificent’ olarak Altay dil teorisine bağlamaktadır (Räsänen 1969: 169b).

Sevortjan (1974) **igid-** fiilinin kökünü **egiz** ‘visokij’ <***eg-/*egi-** >**ügid-** <***üg-id-** ‘vozvyšat’, vospityvat’, **igid-** <***ig-id** ‘podnimat’, vozvyšat’ şeklinde kurmaktadır (Sevortjan 1974: 224).

Tuncer Gülensoy (2007) *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserinde **egit-** fiilinin etymonunu şu şekilde kurmaktadır:

egit- [‘Eğitmek, terbiye etmek’

= ET. **ägidmāk** ‘terbiye etmek’, büyütme, yükseltme’ (EUTS 46; **igidmāk** 60?)

~ OT. **ikiğ ~ikit-** ‘terbiye etmek, yetiştirmek’ (DLT);

Uyg. (İKPÖ, 143): **egid-** ’YKYD- ‘beslemek, yetiştirmek, özen göstermek, bakmak’

< **yeg** ‘en iyi’+ -^o**d-** = en iyi kılmak.

Ya da <***yeg-+-^ot-** ettirgenlik eki (J. Hamilton, İKPÖ, 143).

Uyg. (EUTS 69,90): **égdilet-** ‘terbiye etmek, büyütme’; **igitil-** ‘beslenilmek, bakılmak’

TT. : EĞİT- (İCİ /İLME / İL-/ İM / İMCİ / İMCİLİK / İMLİ / İMSEL / İMSİZ / ME / MEN / MENLİK/SEL/ SELLİK/

An. ağl.: **egit-**, **eğit-** ‘götürmek’ (DS V, 1673)

~i:t (Yak.) ‘beslemek, büyötmek’ [<*igi-t].

• **NOT:** Az., Bşk., Kzk., Kırg., Özb., TatK., Trkm., Uyg., şivelerinde **egit-** fiili yoktur. (Bk. *KTLS. I*, 204).

T. Gülensoy (2007)’un burada Anadolu ağızlarından verdiği **egit-**, **eğit-** ‘götürmek’ örneğinin Eski Türkçe ve Orta Türkçe **igid-** ‘beslemek, büyötmek’ fiiliyle bir ilgisi bulunmamaktadır. Tietze (2002)’de Anadolu ağızlarında geöen **egit-** ‘götürmek’ fiilinin etimolojisi Şu Şekilde yapılmıştır:

“AD. **egit-** ‘götürmek’ DS 1673 < *al-git-* a.m. TeŐekköl için *krŐ.* manâ itibariyle de yakın olan *al-götür-*, apar ve belki de *elikdür-* fiillerini. **Alya öocukları, evine eğidiya. Ėarı emzürya öocukları* (Korkmaz 1994: 30)” (Tietze 2002: 693b).

Anadolu ağızlarının söz varlığında yer alan **egit-** ‘götürmek’ fiilini, Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî’nin *Lügat Çağatay ve Türkî-i Osmânî* (1298) adlı sözlüğünde de tanımlayabiliyoruz.

ekitmek (اكيتمك) Götürmek * alup varmak * iriŐdirmek* (s. 17c)

Kazım Kadri, *Türk Lügati* adlı sözlüğünde *ekitmek* ‘götürmek, isal etmek’ fiilini, Türkmence olarak vermektedir:

ekitmek (اكيتمك) [éqitméq] Türkmence- müteaddî- Götürmek, isal etmek. (Kazım Kadri 1927: 267).

Gülensoy (2007) tarafından **igid-** ‘beslemek vb.’ ile **egit-** ‘götürmek’ fiilleri aynı köke bağlanmıştış, oysa her iki fiil, **homonymous** (eŐşesli) olup aralarında anlamca bir bağ bulunmamaktadır.

ET./OT. **igid-/igit-** ‘beslemek, yetiştirmek, büyötmek, himaye etmek’ anlamındaki fiilin bir diğer türevi ise, **iğdiş** ‘hayvan yetiŐtiricisi’ (Drevnetjurkskij Slovar’ 1969: 204a-b) anlamındaki kelimedir. Daha sonra ‘melez’ anlamına gelen bu kelime, Osmanlı Türköesinde **iğdiö/iğdiş** ‘hadim edilmiş’ anlamına gelmektedir. (Clauson 1972: 103; Doerfer 1965: 92-93).

iğdiş I ‘вскормленный, возвращенный, воспитанный’ (Drevnetjurkskij Slovar’ 1969: 204a-b)

Kutadgu Bilig’te üç kez geöen bu sözcük, Arat (1979² 1. baskı 1947) tarafından **iğdiş** biçiminde okunmuş ve *Kutadgu Bilig II: Tercüme* (1994)’de ‘himaye edilen’ 1554. beyit; ‘kardeş’ 2884. beyit; ‘hayvan besleyen’ 5590. beyitte biçiminde serbest olarak Türkiye Türköesine öevrilmiŐtir. Ancak bu

sözcük, *Kutadgu Bilig III: İndeks*'te **igdiş** 'anaları bir olan (ögdeş)' (1554, 2884, 5590) olarak anlamlandırılmıştır. Burada Kâşgarlı Mahmûd'un *Dîvānu Luğāti't-Turk* 'ünde **igdiş** yazılıp **ögdeş** okunması gereken kelime indeksi hazırlayanları kanımca yanıltmıştır. *Dîvān* 'daki bu veri, ilkin *Drevnetjurkskij Slovar* ' (1969)'da düzeltilmiştir:

ögdäş (ÖGDÄŞ) 'bratja po materi: *qañdaş quma urur ögdäş örü tartar* (MKIII 382) (*Drevnetjurkskij Slovar* ' (1969): 379-b). Clauson (1972) tarafından *igdiş* kelimesi *ögdeş* olarak düzeltilmiştir (Clauson 1972: 103-a). Besim Atalay (1986 baskısı) kelimeyi *igdiş* biçiminde okumuştur (Atalay 1986-III: 382). R. Dankoff and J. Kelly (1984) *Dîvān* 'daki bu kelimeyi Dizin'e *igdiş* biçiminde madde başı olarak almışlar, ancak **ögdäş** biçimine göndermişlerdir: **igdiş**→**ögdäş** 611 **qañdaşP**, Xa. (Dankoff and Kelly 1985-III: 32).

Qañdaş qama urür ögdäş (اكدش) örü tartar (Dankoff 1984-II: 345).

Kutadgu Bilig'te **igdiş** 'hayvan besleyen, himaye edilen, korunan' anlamındaki kelime şu örneklerde geçmektedir:

1554 *men igdiş kuluñg tapuğçı seniñg*
yuluğ bolsu canım iligke meniñg (Arat 1979: 172).

(Ben senin himaye ettiğin bir kulunum, senin hizmetkârınım; hükümdar için canım feda olsun.) (Arat 1994-II: 120).

2884 *öz igdiş (بيكديش) kerek keç sinamiş yılın*
köñgül basmış erse könitmiş yolın (Arat 1979-I: 299).

(**Öz kardeşlerinden** veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefesine hâkim ve doğru yolda yürüyen biri olmalıdır.) (Arat 1994-II: 212).

Belki bu beyitteki kelime *Dîvān*'a bağlı olarak *ögdeş* 'anaları bir kardeş' anlamında okunabilir ya da *igdiş* biçiminde okunarak 'hizmetçi' olarak anlamlandırılabilir.

5590 *tarığçı tarığka irig bolsunı*
yime yılkıçı igdiş öklitsüni (Arat 1979-I: 555)

(Çiftçiler çiftlikte gayret etsinler, hayvan besleyenler de onları çoğaltsınlar.) (Arat 1994-II: 400).

Drevnetjurkskij Slovar ' (1969)'da her üç beyitte geçen kelime *igdiş* olarak alınmış ve 1554. ve 2884. beyitlerdeki *igdiş* kelimesi 'besleyen, büyüten, yetiştiren' olarak anlamlandırılmış, 5590. beyitteki *igdiş* örneği ise,

‘evcil hayvanlar’ olarak tanımlanmıştır (*Drevnetjurkskij Slovar*’ 1969: 204-a-b). Clauson (1972)’de de 1554. ve 5590. beyitler ‘slave bred ve ‘stock-breeder’ olarak anlamlandırılmıştır (Clauson 1972: 103). Erdal (1991) **igdiş** kelimesini *igid+iş* biçiminde oluşmuş bir türev olarak çözümler (Erdal 1991: 272). İbrahim Taş (2009) *Kutadgu Bilig*’teki **igdiş** ‘anaları bir olan’ (1154, 2884, 5590) kelimesini *igid-* fiilinden soyut eylem adları ile geçişli eylemlerin nesnesine işaret eden isimler türeten {-ş} ekiyle türemiş bir biçim olarak sayar (Taş 2009: 163). *Kutadgu Bilig*’de *Söz Yapımı* adlı bu eserde Taş’ın morphem çözümlenmesi doğru olmakla birlikte, ‘anaları bir olan’ anlamının *igid-* fiili ile bir ilgisi olmasa gerekir; ‘anaları bir olan kardeş’ anlamındaki kelime **ögdeş** olmalıdır.

Bu sözcük, *Tarama Sözlüğü*’nde yer almamakla birlikte, Molino tarafından 1641 yılında Roma’da İtalyanca-Türkçe olarak hazırlanan sözlükte geçmektedir:

cauallo 1. (-castrato) **igdisc** (igdiş) at. (Tanış 1989: 48).

Bernardo da Parigi’nin 1661-1662 yıllarında üç cilt olarak yayımlanan *Vocabulaire Italiano Turcesco* adlı sözlüğünde söz konusu sözcük şu imlâlarla geçmektedir:

igdiş^F at, igdiş^F (ایغديش ات اكدش) İğdilmiş edilmiş at cauallo castrato (369) (Kartallıoğlu 2011: 356).

Clauson tarafından hazırlanan Muhammad Mahdî Xân’ın *Senglax* Çağatayca sözlüğünde de geçmektedir:

108v28. **igdc/ş** W; IPş, Z, 2 P. (Clauson 1960: 43).

J. W. Redhouse, 1890 yılında İstanbul’da yayımladığı *A Turkish and English Lexicon* adlı sözlüğünde sözcüğü iki ayrı biçimde almıştır:

T. (ایكدج) **igdiş** s. A gelding. T. (ایكدج) see (ایكدج). T. (ایكدش) see (ایكدش) T. (ایكدج) see (ایكدج). (171b.) T. (ایكدش) see (ایكدج) (.301a).

P. (ایكدش) **ikdish** a. 1. Hybrid. 2. Man, as a cross between matter an spirit (s. 171b).

T. Zenker sözcüğü Türkçe olarak göstermiştir:

t (ایغدج اغدج ایغديش ایغديش ایقديش ایقديش ایكدج) Chevral hangre / verschnitteues Pferd (Zenker 1967:148c).

A. Tietze, Etimoloji sözlüğünde **igdiş** ve **igdiç**’i ‘hadım edilmiş (hayvan, bilhassa at)’ Türkçe olarak göstermektedir ve <ET. **igdiş** ‘melez’

kelimesine Clauson 1972 s. 103; Doerfer 1965 II no 513. bağlamaktadır (Tietze 2009: 371b).

Kubbealtı tarafından yayımlanan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2010)'te **İĞDİÇ** bk. **İĞDİŞ** madde başına gönderilmektedir ve etimolojisi şu şekilde kurulmaktadır:

İĞDİŞ-İDİŞ-İĞDİÇ *sıf.* (Eski Türk. *igdiş* 'hizmetçi, besleme; ehli hayvan' <*igid- mek* "eğitmek, yetiştirmek") [Kelimenin aşağıdaki anlamları sonradan ortaya çıkmıştır] **1.** Erkeklik bezleri çıkarılmış veya burulmuş, enenmiş, kısırlaştırılmış (hayvan): "ığdiş at". **2.** *teşmil.* Kısır: (Ayverdi 2010: 542a)

T. Gülensoy (2007)'de *igdiş* kelimesinin etimolojisi şu şekilde yapılmıştır:

igdiş 'Enenmiş hayvan'

=ET. **igdiş** 'besleme, ehli hayvan veya hizmetçi' (XI). **ikdiş** (Br.); **égdiş** (*EUTS*, 69)

<OT. (*DLT*) **ikdil-** 'terbiye edilmek'; **ikdiş** 'anaları bir olan' ~ **ikiğ-** 'eğitmek'

• NOT: Öteki Türk şivelerinde **igdiş** sözcüğü yok (Gülensoy 2007: 426).

Gülensoy (2007) tarafından *EUTS*'den getirilen **égdiş** tanığı **idiş** (s.46) kelimesi olup, **idiş** 'kapkacak, çanak çömlek: TT. VI. 30,201 (Caferoğlu 1993: 60) anlamındadır. Eski Türkçe **idiş** 'kapkacak, çanak çömlek' kelimesinin varyantı olan **égdiş**, **igdiş** kelimesiyle eşsesli olup anlamca ve köken olarak bir ilişkileri olmasa gerektir.

Kâşgarlı Mahmûd'un *Dîvānu Luġāti't-Turk*'ünde geçen **igdiş**> **ögdeş** 'anaları bir olan' kelimesiyle anlamca ve kökence bir ilişkileri olmayıp sadece *Dîvān*'da yanlış çekimlenmiş bir biçimle **eşyazımlı** (homographic) ve **eşadlı** (homonymous)'dir.

Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanılan *hadım* (<ḥādīm (خادم) kelimesi, *igdiş* 'hizmetçi; enenmiş' kelimesinin dil içi bir öyküntü (calque)'südür. Osmanlı Türkçesinde *hadım* kelimesi *ḥādīm* 'hizmet eden' kelimesinden ses değişmesi sonucu oluşmuş bir dublettir.

Seçuklu tarihinde **igdişler** adı verilen zümreler olduğu da bu alanda yapılan çalışmalardan bilinmektedir (Sümer 1985: 9-23; Baykara 1997: 681-693; Sümer 2000: 524-525). **igdiş** sözcüğü zamanla 'enenmiş hayvan ya da

kişi' anlamına gelmiş ve daha sonra Osmanlı Sarayında *hadim* kelimesinden ses değişmesi sonucu *hadım* olarak öyküntü yoluyla Arapçalaştırılmıştır. *igdiş* sözcüğüyle eş anlamlı olan *tapıgçı* kelimesi Memluk saraylarında Arapçalaştırılarak *tavaşi* (طواشى) adıyla XIV. yüzyılda Anadolu'ya geçmiş ve Beylik Dönemi saraylarında kullanılmıştır (Taneri 1997: 1-3).

ET. *igid-/igit-* fiilin diğer bir türevi olan *igtü* (MK 70)> Eski Anadolu Türkçesi *ekti* (*ekdi*, *ikdü*, *ikti*, *ektü*, *iktü*) 'tufeyli, asalak, dalkavuk; alışkan' anlamındaki kelime yalın olarak *igtü* (Dankoff 1982:141) biçiminde ilkin Kâşgarlı'nın *Dīvānu Luġāti't-Turk* adlı eserinde geçmektedir. Bu kelime Orhon ve Yenisey yazıtlarında geçmemekle birlikte, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde isimden fiil yapım eki *+le-* ile genişlemiş biçimi olan *iktüle-* 'to feed human being or animal' ve onun çatıları olan *iktület-* ve *iktülen-* biçimleri tespit edilebilmektedir. (Clauson 1972: 104-105). Orta Türkçe dönemi için hem *igtü* hem de bu isimden türemiş *igtüle-* fiili ve çatı biçimleri mevcuttur. *igtü* ve *igtüle-* kelimelerinin imlasının Eski Uygurca ve Orta Türkçe metinlerinde nasıl kurulması gerektiği konusunda bir birlik yoktur. Uygur ve Arap harfli metinlerde öndamak /k/ ve /g/ seslerini içeren kelimeleri metinlerde bazı Türkologlar kendilerince /k/'li bazı Türkologlar ise /g/'li okumuşlardır. A. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde *igdülä-* fiilini yan yana iki sedalı ünsüzün sedalılık ve sedasızlık değişimi kuralına göre imla yönünden *iktülä-* 'bakmak (hastaya, çocuğa vs.)' olarak kurmuş ve bunu kuvvetlendirmek için de *bögdü*→*böktü* 'hançer' kelimesini tanık göstermiştir (Gabain 1988: 141). Clauson (1972) da Gabain'e bağlı kalarak hem *iktü* 'a stall-fed animal' (Xak. XI) (s.102b) hem de bu isimden türemiş *iktüle-*, *iktület-* ve *iktülen-* fiillerini /k/'li kurmuştur. Buna karşın Caferoğlu (1993²) kanımca *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde Bang ve Gabain (1931)'in *Analytischer Index zu Den Fünf Ersten Stücken Der Türkischen Turfan-Texte* adlı indekslerinde madde başı olarak aldıkları *igdülä-* 'fristen, pflegen' okunuşunu esas alarak kelimeyi *igtülämäk*: *igdülämäk* 'beslemek, özen vermek, özenmek, itina ve dikkat etmek, ilgilenmek' TTIV, 10, 11; U.II 86, 47= *iktülämäk*; *igdilänmäk* 'iyice beslenilmek, özen görmek' U. II. 78, 30 olarak kurmuştur (Caferoğlu 1993: 60).

Dankoff (1982) Kâşgarlı'nın *Dīvānu Luġāti't-Turk* adlı eserinde geçen *igtü* (s.141) *igtülä-* 'ol qoy igtülädi' 'He fed ('alafa) the sheep (or other)' (s.255) kelimelerini /g/'li kurmuştur (Dankoff 1982:141).

Marcel Erdal (1991) *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon-II* adlı eserinde *igdü+lü-* 'to feed' biçiminde kurmuştur ve Clauson *EDPT* (1972) ve *DTS* (*Drevnetjurkskij Slovar*' 1969)'da *-kt-*

şeklinde kurulmasının yanlış olduğunu bildirmektedir (Erdal 1991: 437). Erdal (1991) *Dīvānu Luġāti't-Turk*'te geçen **igtü** kelimesini de /g/li kurmuştur.

Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi eserlerinde geçen bu fiil Eckmann (1976) tarafından *Rylands Nüshası Kur'an Tercümesi*'nin sözlüğünde **äktilän-** 'to be reared' (*Ar. naša'a* to grow up, *P. bar-bālīdan*) *azu ol kim äktilänür šamuša icrä, ol hušumat icrä bālgürtmägän ärür* biçiminde kurulmuştur (43: 18) (3643a: 3) (Eckmann 1976: 71). Ata (2004) da *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*'nde Eckmann'a bağlı kalarak sözcüğü **ektilen-** 'yetiştirilmek' olarak okumuş ve dizine almıştır (Ata 2004: 331). Ata (1997) Rabgūzī'nin *Kıssaşü'l-Enbiyā*'sında yedi kez geçen bu kelimeyi **iktüle-** 'beslemek, büyütme,' olarak okumuştur (Ata 1997: 265). Eserin Boeschoten, H. E. vd. (1995) tarafından yapılan yayımında da kelime /k/'li **ektülä=** 1. 'to feed' 2. 'to domesticate' olarak okunmuş ve anlamlandırılmıştır (Boeschoten vd. 1995: 657). *Orta Asya Anonim Kur'an Tefsiri* olarak bilinen eserde Borovkov kelimeyi ve türevlerini **äktilä-** 'yetiştirmek; saklamak; teveccüh göstermek'; **äktilämäklik** 'terbiye, eğitim' ve **äktülägüçi** 'terbiyecisi, bakıcı' olarak okumuş ve anlamlandırmıştır (Usta ve Amanoğlu 2002: 104). H. İbrahim Usta (2011)'nin *Orta Asya Kur'an Tefsiri (Metin-Tıpkıbasım)* adlı yeni çalışmasında da kelime **ektilelim** (s.79); **ektilemeklik** (s.79); **ektülegüçi** (s.238) biçimlerinde okunmuştur (Usta 2011: 79, 238). Nuri Yüce (1998) *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı Harezmi Türkçesi tematik sözlüğünde kelimeyi **iktile-** 'besleyip büyütme', **iktüle-** 'besleyip büyütme'; **iktülegen** 'Rab (Tanrı)'; **iktülen-** 'beslenip büyütülmek' biçiminde almıştır (Yüce 1988:129). *Tarama Sözlüğü(III)*'nde **ektülenmek**: 'Tufeylî, asalak olmak' *Ve biregü dahi okunmadan şöyle ektüleni varsa.* (s.1418) (Kab. XV. 34: *Kabusname Tercümesi*, Mercimek Ahmed Ankara Genel Kitaplığı 1011-61 numarada 478 sayfa. Hasan Fehmi Turgal taramıştır)

Orta Türkçe **igtü** (MK fil. 70) kelimesinin etimolojisine ve tarihi metinlerdeki imlasının tespitine gelince, bu kelime M. Räsänen (1969) tarafından **igid, igit** 'pflegen' madde başının altında? *mtü. iktü* 'Mastvieh' olarak kurulmuş ve **igid-**'beslemek' fiilinin bir türevi olarak verilmiştir (Räsänen 1969: 169b). Clauson (1972) da **iktü** 'a stall-fed animal' kelimesini **igid-** fiiline bağlar ve Osmanlı Türkçesinde **ekdi/ikdi**; Türkmencede **ekdi** 'quiet, tame, docile: parasitical fawing'; Anadolu ağzlarında '**ekdi, ekti, ikti**' olarak verir (Clauson 1972: 102b). Hasan Eren (1999²) *Türkçe Sözlük*'te geçen bu sözcüğün etimolojisini şu şekilde yapmıştır:

ekti 1. *yer.* ‘anası ölüp başka bir koyuna alıştırılan kuzu; 2. ‘başkalarının sırtından geçinen (kimse), asalak’. 3. ‘obur’

~ *Tkm ekdi* ‘uslu, uysal, evcil’

~ *OT iktü* ‘ekti, elde beslenen hayvan’.

Eski Türkçe *igid-* ‘beslemek’ fiilinden geldiği anlaşılıyor. Caluson ED 102b (Eren 1999²: 132).

T. Gülensoy (2007)’de **ekti** (*hlk.*) madde başının etimolojisi hemen hemen Hasan Eren (1999)’in etimolojisinin aynısı olup, Orta Türkçedeki **ekdi** ‘mezbağa’ (DLT I,125) sözcüğü de buraya eklenmiştir (Gülensoy 2007: 326a). Oysa **ekdi** < *eğdi* ‘eğri bıçak’ (<*eg-* fiilinden) anlamındaki kelimeden metaforik bir anlam kazanmış olabilir, bu sebeple ‘mezbağa’ anlamındaki **egdi** ile ‘elde beslenen kuzu’ anlamındaki **ekti** kelimesi kanımca eşesli olup ayrı köklerden türemiştir.

OT **igtü** ‘elde beslenen kuzu’ kelimesinin morfem analizi gerek Räsänen (1969) gerek Clauson (1972) gerekse Hasan Eren (1999) ve Gülensoy (2007) tarafından yapılmamış, sadece **igtü** > **ekdi** (TT.) kelimesinin etymonunun **igid-/igit-** fiili olduğuyla yetinilmiştir. Tietze (2002) de kelimeyi Eski Türkçe *iktü* kelimesine kadar götürmüş ve herhangi bir çözümleme yapmamıştır (Tietze 2002:700a-b). İlhan Ayverdi’nin *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’ünde kelime (*Eski Türk. igtü* “ahırda beslenen hayvan” <**igit-**mek “beslemek”) biçiminde çözümlenmiştir (Ayverdi 2010: 332a). Oysa etimolojik çalışmalarda etymonun tespit edilmesi ne derece önemliyse türevin hangi eklerle genişlediği, yani kök morfemle, ek morfemin de doğru tespit edilmesi o derece önemlidir.

igtü kelimesinin morfem analizini, yaptığım araştırmalara göre ortaya koymaya çalışan Marcel Erdal (1991)’dır. Marcel Erdal **igtü** ‘a stall-fed animal’ kelimesinin etymonunu **igid-** ‘to feed, to nourish’ olarak verir ve bu kelimenin **igid-+dU** ekinden türediğini belirtir. [**igid-+dÜ=igiddü** > **igtü** /d-d/ ikiz sesler /t/ ye gidebilir]. Erdal (1991) **igtü** kelimesindeki bu çözümlemesini desteklemek için **ülä-t-dü** > **ülätü** ‘silk handkerchief’ ve **tamtu** ‘blaze, kindling’ <**tamit-** veya **tamdur-** ***tamit-du** ve ⁰ t⁰d sesleri ⁰t⁰’ye gider böylece **tamtu** olur” örneklerini verir (Erdal 1991:333-334).

Orta Türkçe **igtü** (Dankoff 1982:141) kelimesinin tarihî Kıpçak (**ikti** ‘evcil, ev hayvanı’ CC (Toparlı vd. 2003:109)), Eski Anadolu Türkçesi dönemi ve Osmanlı Türkçesi metinleri için imlasının nasıl kurulması gerektiği hususunda Arap harfli metinler yardımcı olmadığı için *Tarama Sözlüğü*’nde kelime Clauson (1972) ve eski kaynaklara bağlı olarak /k/’li

ekti, (ekdi, ikdü, ikti, ektü, iktü) biçimlerinde tespit edilmiştir (*Tarama Sözlüğü* 1967- III: 1417).

§ Kâselis (كاسه ليس) [Fa.]: Çanak yalayıcı ve **ekti** (اکتی) kimse (Ni'meti. XVI. 499).

§ Kâselis (كاسه ليس) [Fa.]: **Ekdî** (اکدی) âdem. (Caf. XVI. 123-1).

§ Rüs (رس) [Fa.]: Ol ki boğazı kulu ola ... **ikdülük** (ایکدولک) ede. (Caf. XVI. 69-2)

Bir **iktücümüz** (اکتوجمز) idin bunda dünki

Bu gün âdem mi oldun ey tülüngi (Şeh. Ş. XVI. 1041). (*Tarama Sözlüğü* 1967 III: 1417-18).

Yukarıda *Tarama Sözlüğü*'nden alınan örneklerde de görüleceği üzere sözcüğün imlasını Arap harfli metinlerde doğru kurmak oldukça zordur. Ancak Osmanlı dönemi Türkçesi için **ekdi** kelimesinin imlâsının nasıl kurulması gerektiği hususunda, kelimelerin Latin harfleriyle sesletimlerini gösteren İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Rumca ve Rusça sözlükler elimizde mevcuttur.

Kelime ilkin Batı'da düzenlenmiş sözlüklerden Parigi (1661-1662)'nin İtalyanca-Türkçe sözlüğünde geçmektedir.

ekti âdem^A (اکتی ادم) Bedavacı, otlanan. Parasito (1515); scroccone (1983).

ekti âdem^A **olmak** (اکتی ادم اولمق) Otlakçı olmak. Scrocore (1983) (Kartallıoğlu 2011: 278b).

Meninski'nin 1680'de yayımladığı *Lexicon Linguarum Orientalum-Turcico-Arabico-Persicum* adlı sözlükte **ekdi** kelimesi yer almaz, aynı yazımda **ik'ti** (اکتی) 'Acerbus, Aigre' anlamındaki kelime bulunur. Bu kelime Çağatayca'daki **iti** ve **itig** olup Osmanlı Türkçesinde de kullanılan **iti/yiti** 'keskin, sert acı vb.' anlamındaki sözcüktür. **iti/yiti** kelimesi, tarihî metinlerde bu imlayla hiçbir zaman yer almaz, ancak Meninski'yi daha sonraki Batılı sözlükçüler de (Bianchi (1850), Zenker (1866), Meynard (1881), Redhouse (1890), Budagov (1869), Radloff) takip ederek **iti/yiti** 'keskin, sert, acı' kelimesini hep bu imlayla göstermişlerdir. Burada kanımca bir kontaminasyon örneği vardır.

ekdi-egdi (eydi) kelimesi Artin Hintoğlu (1831)'nin çalışmasında ve Bianchi (1835)'nin Fransızca-Türkçe ve Türkçe-Fransızca sözlüklerinde madde başı olarak yer almaz. İlk Zenker (1866)'in sözlüğünde **ekdi** (اکدی) *Adj. dressé (d'un animal de monture). /zum Reiten gewöhnt, zugeritten'*

biçiminde Latin harfleriyle sesletimi verilmeden madde başı olarak alınmıştır (Zenker 1866: 80c).

Büyük Türk sözlükçüsü Ş. Sami'nin *Kâmûs-ı Fransevî Dictionnaire Turc-Français* (1294/1877) adlı sözlüğünde kelime (اكدى) ou (ايكدى) **eïdi**, s. Parasite, m. Vieuxmot. (اكديليك) ou (ايكديليك) **eïdilik** s. 'Parasite, f. Vieux mot' biçimlerinde sesletilmiştir (Sami 1294: 125a). Ancak Ş. Sami'nin *Kâmûs-ı Türki* (1317) adlı sözlüğünde kelime **ekdi-ikdi** ((اكدى) yâhûd (ايكدى) ve **ekdilik** (اكديليك) biçiminde madde başı olarak alınmıştır (Sami 1317:144c).

A.C. Barbier de Meynard'ın *Dictionnaire Turc-Français Supplément* (1881) adlı sözlüğünde ise Ş. Sami'nin Latin harfleriyle yaptığı transkripsiyon biçiminde yer almaktadır:

(اكدى) **eïdi**, (var. (ايكدى) **yidi**) parasite, gourmand. –Prov. *eïdiye borçlu olma ya düğünde ister ya bayramda.* (اكديليك) eïdilik, parasitisme, gormandise- ikidi (ايكيدى) dompté, dressé, apprivoisé (Meynard 1881: 89b).

J. W. Redhouse'un 1890 yılında İstanbul'da yayımladığı *A Turkish and English Lexicon* adlı sözlüğünde ise /k/'li olarak şu biçimlerde geçmektedir:

T. (اكدى) **ekdi** a. 1. Quiet; gentle; submissire; tame; docile; fawing; parasitical.

T. (اكديليك) **ekdilik** s. 1. Gentleness; tameness; sycophancy. (Redhouse 1890: 171b).

T. (ايكدى) **yidi** a. 1. Tame, (animal) that comes freely to man. 2. S. A parasite; a sponging fellow. (Redhouse 1890: 301a).

W. Radloff *Slovarja Tjurkskix' Naryčij* (1893) adlı karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğünde **egdi** kelimesini ve türevlerini şu imlâyla vermiştir:

äiđi [اكدى (Osm)] parazit', gastronom'- Parasit, Feinschmeeker' (Radloff 1893: 670a-b).

äiđilik [اكديليك (Osm.) von **äiđi+lik**] gastronomija, parazitetvo- die Feinschmeekerei; das Parasitenthum. (Radloff I 1893: 670b).

SONUÇ:

1- Bir kelimenin etimolojisi yapılırken, onun tarihî metinler için fonetik olarak etymonunun kurulması gerekir. **igtü~iktü, iktüle~igtüle-**

2- Kelimenin etymonunu tespit ederken, Türk dili için morfem analizi yapılan her birimin türemiş kelimeye kattığı anlamlar belirlenmeli ve ekler doğru tespit edilmelidir.

3- Etymonun ve türevlerinin tarihî gelişimini ortaya koyarken söz konusu kelimeyle zamanla sesteş hâle gelen diğer kelimeler birbirinden doğru ayrılmalıdır. **idiş** 'kapkacak' **iğdiş** 'hizmetçi'; **igid-** 'beslemek', **egit-** (<**ekit-**) 'götürmek'.

4- Kelimenin kökünde tarihî dönemlerde meydana gelen anlam değişmelerinin doğru tespit edilmesi ve metaforik kullanımların gözden kaçırılmaması gerekmektedir. **ekti** '1. Elde beslenen hayvan 2. Asalak 3. Dalkavuk. 4. Sonradan görme. 5. Otlakçı 6. Obur vb.

KAYNAKLAR

- Arat, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig I: Metin*, Tıpkıçekimle yapılmış 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (1.Baskı 1947).
- Arat, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III: İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. (Neşre haz.: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce).
- Arat, Reşid Rahmeti (1979²), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Arat, Reşid Rahmeti (1992), *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atabetü'l-Hakayık*, 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu (1.Baskı 1951).
- Ata, Aysu (1997), *Nāşrū'd-din Bin Burhānū'd-din Rabgūzi, Kıssaşū'l-Enbiyā (Peygamberler Kıssaları) I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ata, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferādis Uştmahlarnıĝ Açuk Yolu Cennetlerin Açık Yolu III: Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ata, Aysu (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ata, Aysu (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Baykara, Tuncer (1997), "Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu", *TTK- Belleten*, C. LX, S. 229, Aralık 1996, s. 681-693, Ankara: TTK Yay.
- Boeschoten, H. E. Vd. (1995), *Rabghyzi, The Stories of The Prophets Qiāā al-Anbiyāe An Eastern Turksh Version*, Volume One. Leiden-New York-Köln: E. J. Brill.
- Boeschoten, H. E., Vandamme M.and Tezcan, S. (1995), *Al-Rabghyzi, The Stories of The Prophets Qiāā al- Anbiyāe*, Volume I, Leiden-New York- Köln: E.J. Brill.
- Borovkov, A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (Çev. Halil İbrahim Usta-Ebülfez Amanoğlu).
- Caferoğlu, Ahmet (1993³), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Dilinin Tarihi Kaynakları.
- Doerfer, Gerhard (1965), *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen*, Band II, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag.
- Drevnetjurkskij Slovar'*, 1969, Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka" Leningradskoe Otdelenie. (Redak.: V.M. Nadaljev, D.M. Nasilov, É. R. Tenişev, A.M. Şerbak).

- Eckmann, J. (1976), *Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Eckmann, János (1976), *Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill.
- Gabain, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (Çev. Mehmet Akalın)
- Hamilton, James Rusell (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (Çev. Vedat Köken).
- Helsinki: Soumalais-Ugrilainen Seura.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2011), *Bernardo da Parigi'nin Söz Kitabı 400 Yıllık İtalyanca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kurumu Yay.
- Martti Räsänen (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*,
- Nalbant, Mehmet Vefa (2008), *Divānū Luġāti't-Türk Grameri-I: İsim*, İstanbul: Bilgeoğuz.
- Sümer, Faruk (1985), "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1985, S. 35, s. 9-23.
- Sümer, Faruk (2000), "İğdiş", *DİA*, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Taneri, Aydın (1997), "Hadım", *DİA*, C. 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Taniş, Asım (1989), *Giovanni Molino'nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi*, Ankara.
- Tekin, Talât (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Tekin, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi-2*: E-K, 1941, İstanbul: Türk Dil
- Usta, Halil İbrahim (2011), *Orta Asya Kur'ân Tefsiri (Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk
- Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara: TTK, 6. Baskı, 1994. (Çev. Reşid Rahmeti Arat).
- Yüce, Nuri (1998), *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Zenker, Julius Theodor (1967), *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch I-II*, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung. (1. Baskı 1866-1876).